

Bibliothek der deutschsprachigen Literatur
Бібліотека німецькомовної літератури

Меридіан серця

Meridian des Herzens

Katja Petrowskaja

VIELLEICHT ESTHER
Geschichten

Ins Ukrainische übersetzt von *Jurko Prochasko*
Nachwort von *Petro Rychlo*

Czernowitz
Knyhy – XXI
2015

Катя Петровська

МАБУТЬ ЕСТЕР
Історії

З німецької переклав *Юрко Прохасько*
Післямова *Петра Рихла*

Чернівці
Книги – XXI
2015

ББК 84(4Нім)6-8Петровська-44
П 307

Петровська, Катя

Мабуть Естер. Історії / Катя Петровська ; переклад з німецької Юрка Прохаська. – Чернівці: Книги – XXI, 2015. – 228 с.

ISBN 978-617-614-105-1

Книга Каті Петровської «Мабуть Естер» має ознаки сімейного роману, в якому крізь образи представників великої родини, розпорошеної по багатьох країнах Європи, просвічують події епохального значення. І водночас – риси роману-травелогу, в якому оповідачка подорожує крізь реальні та метафізичні світи у пошуках самої себе – власної ідентичності в історичному часі, географічному просторі та мовному обширі. Беззастережна ліричність оповіді озброєна всіма принадами модерного письма. Неймовірних історій, розказаних тут, могло б вистачити на створення грандіозної сучасної епопеї. Однак замість масштабної історичної панорами Катя Петровська пропонує нам інтимну мозаїку доль своїх близьких, які стали героями й заручниками часу. Від їхніх незвичних, карколомних життєвих кульбیتів забиває подих.

ББК 84(4Нім)6-8Петровська-44

Книгу видано за підтримки Goethe-Institut в Україні

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі та в будь-який спосіб, у тому числі електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

Перекладено за виданням: Katja Petrowskaja Vielleicht Esther Geschichten Suhrkamp Verlag Berlin Erste Auflage 2014

Copyright © Suhrkamp Verlag Berlin 2014.

All rights reserved by and controlled through Suhrkamp Verlag Berlin.

© Книги – XXI, 2015, *видання українською мовою*

© Юрко Прохасько, 2015, *переклад*

© Петро Рихло, 2015, *післямова*

© Анна Стьопіна, 2015, *обкладинка*

Мабу́ть Естер

Хвала гуглу

Я би воліла розпочинати свої подорожі не звідси, з цієї пустки навколо вокзалу, яка й досі свідчить про спустошення цього міста, міста, розбомбленого й зруйнованого в перебігу звияжних битв, ніби саме такою й мала бути розплата, бо ж з цього міста керували війною, що спричинила тисячократні спустошення, навсебіч світу, нескінченний бліцкриг на залізних колесах, із залізними крилами. Але це було так давно, що місто встигло перетворитися на наймирніше у світі і тепер просуває цей мир мало не агресивно, як форму спогаду про війну.

Вокзал збудували недавно, просто посеред міста, та, попри мир, він вийшов якийсь незатишний, так ніби втілює втрати, яких не надолужити жодним потягом, одне з найпримарніших місць у цій уздовж і впоперек об'єднаній і все ж такій обмеженій Європі, місце, де завжди гуляють протяги й очам відкривається пуста, без найменшої змоги для погляду зачепитися у міських хащах, на чомусь спочити, перш ніж вирушити звідси в дорогу, з цієї порожнечі посеред міста, яку ніякому уряду не заповнити жодними величними спорудами й жодними благими намірами.

Звідусіль тягло й цього разу, коли я стояла на пероні й знов обмацувала поглядом великі літери *Bombardier Willkommen in Berlin* великі літери під склепінням вигнутого даху, обводила очима обриси, знуджено, хоча й вкотре подивована нещадністю цієї гостинності. Тягло й тоді, коли якийсь немолодий чоловік підійшов до мене і запитав про цього *Бомбардира*.

Перше, що спадає на думку – це бомби, сказав він, артилерія, ця страшна, незбагненна війна; і чому

так має вітати саме Берлін, це ж гарне, мирне, розбомблене місто, свідоме всього цього; бути не може, щоби Берлін цим виведеним великими літерами словом «бомбардував» таких прибульців, як він, і що в цьому випадку означає «Ласкаво просимо», кого саме тут збираються бомбардувати і чим. Він терміново потребує пояснення, бо зараз-таки їде далі. Я відповіла, дещо подивована тим, що мій внутрішній голос що мій внутрішній голос звертався до мене в подобі старого чоловіка з карими очима й американським акцентом і на одному подиху, дедалі схвильованіше, майже нестримно, закидав мене запитаннями, які я вже й сама сотні разів програвала в голові, *play it again*, подумала я, все глибше поринаючи в ці запитання, в цю далечінь запитань на пероні, я теж відразу думаю про війну, відповіла я, тож це не питання вікової різниці, я так чи інак завжди думаю про війну, особливо тут, на цьому наскрізному вокзалі, який для жодного потяга не є кінцевою станцією, не журися, не бійся, завжди поїдеш кудись далі, думала я, і що він не перший, хто запитує про це себе, а також мене. Я надто часто тут, подумала коротко, може, я стрілочник, *стрелочник*, а стрілочник завжди винний, але тільки російською, подумала я, коли той старий сказав: *my name is Samuel, Sam*.

А тоді я розповіла йому, що «Бомбардир» – це французький мюзикл, вельми успішний в Берліні, багато хто навіть приїздить до цього міста – подумайте-но тільки – лише заради самого «Бомбардира», Паризька комуна чи щось подібне з тих часів, дві ночі в готелі плюс мюзикл, сьогодні *ол інклюдив*, і що вже були проблеми через те, що на вокзалі рекламують Бомбардира, цим одним-єдиним словом, без коментарів, навіть у газеті вже було, сказала я, пригадую, сказала, там писали, що це слово будить хибні асоціації, навіть суд якийсь був довкола спору міста з мюзиклом, мовознавців залучали, уявіть-но лишень, які перевіряли це слово на потенціал насильства, і суд ви-

ніс вирок на користь свободи реклами. Я щодалі більше вірила у власні слова, хоч не мала ні найменшого поняття, що означає цей *Бомбардир* під вокзальним склепінням і звідкіля він узагалі взявся, але те, що я так захоплено й безтурботно розповідала, і що сама аж ніяк не назвала би брехнею, окрилювало мене, і я пускалась усе далі й далі, без найменшого страху зірватись, зарватись, я дедалі швидше вирувала у віражах цього ніколи не винесеного вироку, бо хто не лукавить, той не літає.

І куди ж ви їдете? — запитав мене старий, і я виклала йому все, ні миті не вагаючись, з тим самим розмахом, ніби виносила присуд вже наступному мюзиклу, я розповіла йому про польське місто, звідки мої предки сто років тому перебралися до Варшави, а звідти далі на Схід, може, лише для того, аби передати мені в спадок російську мову, яку я так просто нікому не віддарую, тобто *dead end* і безвихідь, тому я і мушу їхати, туди, в одне з найстародавніших польських містечок, де вони, ті забуті предки, про яких нічого не відомо, справді, ані найменшого поняття, де вони прожили два, три, а то й чотири століття, можливо, з п'ятнадцятого сторіччя, коли євреї в цьому маленькому містечку одержали привілеї й стали сусідами, і стали тими іншими. *And you?* — спитав Сем, і я сказала: а я єврейка радше випадково.

Ми теж чекаємо на цей потяг, сказав Сем, ненадовго замислившись, ми теж їдемо тим *Warszawa-Express*. Цим потягом, що виглядає, мов породистий рисак, так велично він виринає з туману, експрес, який рухається, хоч і, за розкладом, але всупереч часу, в часи Бомбардира, *for us only*, подумалось мені, а старий говорив далі, його дружина шукає того самого, тобто світу її бабусі, що виїхала з малесенького білоруського сільця біля Бялої Подляски до США, це не його вітчизна, і не вітчизна його жінки, минуло вже сто років і стільки поколінь, і мовою цією ніхто з них уже не володіє, але «Бяла Подляска» звучить для них, як *forgotten*

lullaby, забута колискова, бозна чому, ключик до серця, сказав він, і село називається Янув Подляські, і тоді там жили майже самі євреї, а тепер самі неєвреї, і вони тепер їдуть туди, аби подивитися, і, він і справді постійно казав «і», – так ніби перечіпався об якусь перешкоду, – там, звісно, нічого вже не залишилося, він сказав «звісно» й «нічого», аби наголосити безглуздість цієї подорожі, я теж часто кажу «звісно» чи навіть «природно», так ніби це зникнення чи це ніщо такі вже самоочевидні. Втім, краєвид, назви місцевостей і кінний завод арабських рисаків, який існує від початку дев'ятнадцятого століття, заснований після наполеонівських воєн і в колах фахівців найперша адреса, все це й далі там є, розповідали вони мені, так твердить гугл. Кінь цілком може коштувати там мільйон доларів, навіть Мік Джагер на одному аукціоні приглядався до коней з того заводу, а його ударник придбав трьох, а тепер ось і вони туди їдуть, це п'ять кілометрів від білоруського кордону, все завдяки гуглу. Там навіть є кінний цвинтар, ні, єврейський цвинтар не зберігся, це теж каже інтернет.

I'am a jew from Teheran, сказав старий, коли ми ще стояли на пероні, Семюел – моє нове ім'я. Я перебрався з Тегерану до Нью Йорка, сказав Сем, володію арамейською, вивчав багато чого й завжди подорожую зі скрипкою. В США він, по суті, мав би студіювати ядерну фізику, але хотів учитися в консерваторії, провалився на вступних іспитах, а тому став банкіром, а тепер уже навіть і не банкір. Навіть через п'ятдесят років, сказала його дружина, коли ми вже сиділи в потязі й металева веселка *Bombardier Willkommen in Berlin* уже не тисла нам на голови, навіть тепер усе, що б він не грав, хай то Брамс, Вівальді чи Бах – усе в нього звучить по-іранськи. А він сказав, це доля, що вони мене зустріли, я виглядаю, як іранські жінки його дитинства, він хотів сказати іранські матері, може, навіть як *моя мама*, але стримався і додав, це веління долі, що в дослідженні

родинної історії я просунулася далі, ніж вони, і що я їду до Польщі з тією самою метою і тим самим потягом – якщо потяг шукати те, що зникло, взагалі можна назвати метою, відповіла я. Ні, ніяка це не доля, сказала я, бо гугл чуває над нами, як Господь Бог, і коли ми чогось шукаємо, він відгукується лише нашими власними римами, точнісінько так, як людині, яка купила в інтернеті принтер, ще довгий час пропонує принтери, а коли придбаєш шкільний ранець, ще роками дістаєш рекламу ранців, не кажучи вже про пошуки партнера, а коли гуглити самого себе, в певний момент зникають навіть тезки, і залишаєшся only you, так ніби, коли вивихнеш ногу й накульгуєш, все місто раптом починає накульгувати, наче з солідарності, мільйони кульгавих, вони утворюють групу, мало не більшість, і як тоді має функціонувати демократія, коли одержуєш тільки те, що вже колись шукав, а коли сам є тим, чого шукаєш, то ніколи не почувашся самотнім або завжди, адже немає шансів зустріти інших, і так воно є з тим пошуком, коли зустрічаєшся тільки з однодумцями, – Господь гуглить наші шляхи, аби ми не випадали з наших колій, я постійно зустрічаю людей, які шукають те саме, що і я, сказала я, тому ми тут і зустрілися, на що старий сказав, саме це і є доля. Вочевидь, як екзегет він просунувся далі за мене.

Нараз мені пригадався мюзикл, який справді багато років тому зчинив тут фурор, коли на рекламних щитах міста можна було бачити слова *Les Misérables*, теж без коментарів, на відміну від однойменного фільму, який називав цих нещасних в'язнями долі. Цей мюзикл звертався до всіх *les misérables*, так ніби їх постійно треба було втішати – Ах ти бідний-нещасний! – чи принаймні нагадати, що не лише хтось один, а всі ми у скруті, об'єднані скрутою, бо перед цими велетенськими літерами, перед цією пусткою посеред міста всі ми нещасні, не тільки ті інші, але і я. Отак літери бомбардира під склепінням вокзального даху

наповнюють нас своїм відлунням, як органна музика церкву, й нікому не буде пощади.

А потім я справді прогуглила: Bombardier – один з найбільших виробників потягів і літаків у світі, й цей-от бомбардир, який визначає наші шляхи, недавно розгорнув рекламну кампанію Bombardier YourCity. Ось так: швидко та якісно. І тепер ми їхали цим Warszawa-Express з Берліна до Польщі, благословенні бомбардиром, в оточенні фіраночок і серветочок, його інсигній з написом WARS, скороченням таким старосвітським і минулим, як Star Wars та інші війни майбутнього.

РОЗДІЛ 1
ПОКАЗОВА ІСТОРІЯ

Родинне дерево

Сосна стоїть самотньо.

Гайнрих Гайне

Спочатку я думала, родинне дерево – це наче ялинка, деревце з прикрасами з давніх скринь, деякі кулі розбиваються, бо крихкі, деякі ангели, огидні й тривкі, переживають всі переїзди. В кожному разі, ялинка була єдиним родинним деревом, яке ми мали, її купували щороку знову, а тоді викидали, завжди лише за день до мого дня народження.

Думала, варто лише розповісти про кількох людей, які випадково були моїми родичами – і ціле двадцятье сторіччя вже маю в кишені. Декотрі в моїй родині народилися, аби йти за своїм покликанням у світлій, але ніколи не висловленій вірі, що вони виправлять світ. Інші ніби з неба попадали, не пустили коріння, ганяли туди-сюди, ледве торкаючись землі, й зависли в повітрі, як питання, як парашутист, що заплутався в гіллі дерева. В моїй родині було все, думала я зарозуміло: один сільськогосподарник, багато вчителів, провокатор, по одному фізику та лірику, але передусім були незчисленні легенди.

Був один революціонер, який прибився до більшовиків і в підпіллі змінив ім'я, яке ми й носимо вже майже сто років, цілком легально, кілька робітників взуттєвої фабрики в Одесі, про яких нічого не відомо, фізик, який керував експериментальним заводом реактивних двигунів у Харкові й зник під час чисток, а його швагра змусили виголосити йому присуд, адже вірність партії слід було довести готовністю жертвувати своїми

герой війни на ім'я Гертруд, чоловік моєї тітки Ліди, який народився, коли країна оголосила працю само-

ціллю, спочатку всі працювали багато, тоді забагато, а потім ще набагато більше, бо взірці заміняли норми, бо праця має сенс, особливо в народі пролетарів та надлюдей, отож так сталося, що мій майбутній дядько отримав при народженні ім'я Герой Труда, скорочено Гертруд

а ще Арнольд, Озіель, Зигмунт, Міша, Марія, Мабуть Естер, мабуть, ще й друга Естер і пані Зискінд, глухоніма учениця Озіеля, що обшивала ціле місто й належить до наших

багато вчителів, які в цілій Європі засновували сиротинці й навчали глухонімих дітей

Анна і Льоля, які лежать у Бабиному Яру, і всі решта, які там лежать

фантом на ім'я Юда Штерн, мій двоюрідний дідусь павич, якого дідусь і бабуса купили глухонімих дітям, задля краси

одна Роза і одна Маргарита, мої квіткові бабусі

Маргариті дав рекомендацію на членство в партії 1923 року сам Молотов, майбутній радянський міністр закордонних справ, так у нас розповідають, так ніби це якесь свідчення того, що ми завжди перебували в самому осерді історичних подій

бабуса Роза, яка мала найгарніше серед логопедок ім'я і дочекала на свого чоловіка довше, ніж Пенелопа

мій дідусь Василь, який пішов на війну, а повернувся до бабусі Рози щойно через 41 рік. Вона так ніколи й не пробачила йому цієї довгої мандрівки, але – у нас завжди знайдеться хтось, хто скаже «але» – але, сказав той хтось, вони цілувалися, біля кіоску коло станції метро, їм обом вже було за сімдесят, готель «Турист» тоді тільки будували, але ж дідусь, сказала мама, дідусь тоді вже не виходив з дому, а готель «Турист» побудували пізніше

другий дідусь, революціонер, який не тільки змінив ім'я, але й у кожній радянській анкеті давав свій матері якесь нове ім'я, згідно з вимогами часу, праці та своїх літературних уподобань, аж поки не зупинився на Анні Аркадіївні, так називалася Анна Кареніна, яка під цим іменем і стала моєю прабабусею

Ми були щасливі, й усе суперечило реченню, яке передав нам у спадок Лев Толстой, що всі щасливі сім'ї однакові у своєму щасті, й тільки нещасливі неповторні, речення, яке заманювало нас у пастку, так ніби лише нещастя варте уваги, а щастя порожнє.

Від'ємні числа

Мій старший брат навчив мене від'ємних чисел, він розповідав про чорні діри, ніби готував мене таким чином до дорослого життя. Він створив собі паралельний всесвіт, де назавжди залишився недосяжним, мені ж залишилися від'ємні числа. Єдину кузину, про яку мені тоді було відомо, я майже ніколи не бачила, тобто ще рідше, ніж її маму Ліду, старшу сестру моєї мами. Строгий дядько, старший брат мого батька, загадував мені під час своїх нечастих відвідин фізичні задачі на тему вічного двигуна, так ніби невпинний рух мав приховати його відсутність у нашому житті. Обидві мої бабусі жили з нами, але були не зовсім присутні: я була ще зовсім маленька, коли вони сягнули вже цілковитої старечої немочі. Інші бабусі пекли пиріжки й тістечка, в'язали теплі светерки й строкаті шапочки, деякі навіть шкарпетки – шкарпетки, цей вищий пілотаж в'язального мистецтва. Вони водили дітей до школи й на музику, забирали, а влітку чекали на внуків в садах, на дачах чи у хатах на селі. Мої ж бабусі жили у нас на сьомому поверсі, де годі було пустити коріння в бетон. Обидві носили квіткові імена,

і я потай думала, що мальви, які росли перед нашим чотирнадцятиповерховим будинком – спільниці моїх бабусь, Рози й Маргарити, у їхній змові втекти в рослинне існування.

Вони були несповна розуму, хоча російською ми тоді казали не «несповна розуму», а: «у тебе що, не всі вдома?» Я боялася цього запитання, хоча мої бабусі майже завжди були вдома, мабуть, для мого захисту, та попри те, оце «не всі вдома», або просто це «всі» завжди мене дуже непокоїло, так ніби інші щось таке про нас знають, чого мені не кажуть, так ніби знають, кого або чого насправді бракує.

Іноді мені здавалося, я знаю, чого. Двоє з моїх бабусь-дідусів народилися ще в дев'ятнадцятому столітті, і в мене складалося враження, ніби у вихорі часів десь пропало ціле покоління, через нього перестрибнули, їх і справді не було вдома, у моїх друзів навіть прадідусі були молодші від моїх дідусів, і через це мені доводилось розплачуватися за два покоління і розгрібати за них. Я була наймолодша у списку наймолодших. Я була взагалі наймолодша.

Відчуття втрати без попередження вторгалось в мене поза тим радісне життя, витало наді мною, розкривало свої крила, я задихалася, мені бракувало повітря і світла, через ваду, якої, можливо, й не було. Іноді воно налітало блискавкою, стрімко, як втрата свідомості, так ніби в мене раптом зникав ґрунт під ногами, рятуючись, я щосили змахувала руками, аби знову здобутись на рівновагу, вражена кулею, ніколи не випущеною, адже ніхто не казав «руки вгору».

Ця екзистенційна гімнастика в боротьбі за рівновагу здавалась мені частиною родинного життя, вродженим рефлексом. У школі ми й далі вправлялися в англійській, *hands up, to the sides, forward, down*. Я завжди думала, що гімнастика походить від слова гімн, російською обидва слова починаються на «г» - *гимнастика* і *гимн*, ото ж я завзято витягала руки вгору, намагаючись торкнутись незримой оболонки неба.

Багато в кого було ще менше родичів, ніж у мене. Були діти без братів і сестер, без бабусь, без батьків, а були діти, які на війні принесли себе в жертву батьківщині, відважні герої, ці мертві діти, в нас із них зробили божищ, і вони завжди були з нами. Ми повинні були пам'ятати їхні імена навіть спросоння, вони загинули за багато років до нашого народження, але тоді у нас не було *Тоді*, а тільки *Тепер*, в якому воєнні втрати мали складати невичерпний запас нашого власного щастя, бо ми живемо тільки тому, казали нам, що вони померли за нас, і ми повинні бути їм вічно вдячні, за нашу мирну нормальність і взагалі за все. Я виросла не в кровожерні, а у вегетаріанські часи, як колись першою сказала Ахматова, а ми вслід за нею, всі втрати ми приписували давно минулій війні, тій війні без артикля і без означення, ми казали просто війна, і російською не потрібно було додаткового означення, і ми не казали, яка, бо думали, що є тільки одна-єдина, помилково, бо саме в часи нашого щасливого дитинства наша держава вела іншу війну, на чужому Півдні, для нашої безпеки, казали нам, і задля миру інших, війну, яку нам, попри щоденні втрати, не вільно було сприймати, тож і я не сприймала, аж поки в десятирічному віці не побачила перед нашою висоткою цинкову домовину, яка містила рештки дев'ятнадцятирічного сусіда, хлопця, якого я вже тоді не могла пригадати, зате його матір пам'ятаю понині.

У мене не було причин страждати. А попри те, я страждала, з самого ранку, хоча й щаслива і люблена, оточена друзями, мені було прикро страждати, я постійно потерпала від цієї то пронизливо-гострої, то полиново-гіркої самотості й думала, ніби вона береться від того, що мені чогось бракує. Рясна мрія про велику родину за довгим столом переслідувала мене з невідступністю ритуалу.

При цьому наша вітальня повнилася батьковими друзями, маминими дорослими учнями, десятками учнів, які в неї назавжди залишилися і які невдовзі сиділи в

нас за столом уже цілими поколіннями, і ми робили такі самі фотографії, як інші родини: на тлі тьмяно за-квітчаних фіранок всуціль радісні, ледь пересвітлені обличчя, зусібч скеровані на камеру, за довгим, щедро накритим столом. Не пам'ятаю точно, коли під час цих гучних, розгульних святкувань я уперше відчула легенький дисонанс.

Перелік тих, кого зараховували до нашої родини, вміщався на десяти пальцях. Мені навіть не доводилось вправлятися у цій гамі: тітка, дядько, двоюрідна сестра, двоюрідна тітка, сюди ж і дядко — вгору-вниз, вгору-вниз, піаніно мене взагалі відлякувало, агресивною повнотою своєї клавіатури.

В інші часи, ще до святкувань за нашим довгим столом, велика родина була прокляттям, бо серед родичів могли затесатися білогвардійці, саботажники, дворяни, куркулі, ті що живуть за кордоном, надто освічені, во-роги народу та їхні діти, а також інші підозрілі особи, а під підозру підпадали всі, через те родини слабували на втрату пам'яті, часто задля власного порятунку, але це рідко помагало, а коли ми святкували, такі родичі, якщо вони взагалі колись існували, здебільшого були вже забуті, часто їх тримали в таємниці від дітей, ото ж родини маліли, цілі гілки канули в непам'ять, рід зсихався, аж поки від нього не залишався тільки жарт із тезками. Чи Ви з ним родичі? Та де там — навіть не однофамільці!

Каталог

Одного дня переді мною раптом постали мої родичі — ті, з глибокого минулого. Вони мурмотіли свої благі вісті мовами, що звучали знайомо, і я подумала, ну от, з ними родинне дерево враз розквітне, я заповню про-галини, зцілю почуття втрати, але вони стовпилися

переді мною тісною юрбою, без лиць, без історій, як світлячки, що освітлюють невеличку пляму перед собою, кілька вулиць чи подій, але не самих себе.

Я знала їхні імена. Всі ці Леві, розкидані по світу, якщо тільки ще живі, бо так називалися моя прабабця, її батьки, брати і сестри. Я знала, що були ще чи то Геллери, чи Геллери, достеменно нікому не відомо. Про якогось Симона Геллера я знала з одної-єдиної написаної російською замітки, перекладу з якоїсь їдишиської газети, яку не знайти вже ніде на світі. Останніх Кржевіних, нащадків Геллерів, я таки знала, цих родичів із ледь рипучими іменами, ніби сніг під ногами, ніби *коврижка* між зубами, хоча польською вони були лише Кшевіни. Були ще Штерни, так називався мій дідусь до двадцятого року життя, і так називалася б і я, якби російська революція не перемогла, і так називались його численні брати й сестри, його батьки та їхні численні брати й сестри, і його дідусі-бабусі, й ціла їхня рідня, якщо тільки вони й справді були такі численні, як мені хочеться собі уявляти.

Мої далекі родичі з прізвищами Кржевін і Леві жили в Лодзі, Кракові, Каліші, Колі, Відні, Варшаві, Києві і Парижі, ще 1940 року, як я недавно збагнула, а також в Ліоні, як казала мама. Руся навчалась у Відні, а Юзек в Парижі, пам'ятаю це бабусине речення. Хто такі були Руся і Юзек, я так ніколи й не довідалася, якісь родичі власне. А, може, й навпаки: Руся навчалася в Парижі, а Юзек у Відні. Прозвучало слово «консерваторія», але не пригадую, кому його припорядкували. Пам'ятаю ще одне речення: Руся і Юзек теж шурували тротуар зубною щіткою. В Лодзі, Каліші, Варшаві, мабуть, ще були канікули, а семестр у консерваторії ще не почався, вони були вдома, а не в Парижі чи Відні. Коли я почула в дитинстві це речення, то подумала, що це діялося у Швейцарії, бо наші газети писали тоді, нібито у Швейцарії все чистеньке, а деякі швейцарські громадяни навіть навпочіпки чистять маленькими щіточками і шампунем тротуар перед своїм будинком, і

я просто-таки бачила, як ця країна потопає в мильних бульбашках, ця країна чи якась інша у своїй осяйній, недосяжній чистоті.

Деякі прізвища родичів були такими поширеними, що не було сенсу їх шукати. То би був пошук однофамільців, бо у списках вони всі стоять стовпчиком, рядочком, як сусіди, впереміш, і своїх нізащо не відрізниш від сотень інших, які називаються так самісінько, і неможливо відділити своїх від чужих, як зерна від полови, тоді б це була селекція, а я не хотіла селекції, навіть слова цього не хотіла. Що більше однофамільців, то мізерніші шанси знайти серед них родичів, а чим мізерніший цей шанс, тим виразніше я усвідомлювала, що всіх перелічених доведеться визнати своїми.

Я скрупульозно збирала їхні імена, скрізь шукала Леві, Кржевіних, Геллерів чи то Геллерів, і якось, стоячи в гарнізонному костелі у Варшаві перед довгими списками, що дрібнесеньким шрифтом перебігали зі стіни на стіну, перед списками замордованих у Катині – чому навіть у списках мертвих ми автоматично шукаємо наші імена? – отож я знайшла у тих списках Станіслава Геллера і тут, в цій Катинській каплиці гарнізонного костелу, призналася до всіх однофамільців, у тому числі й до цього Станіслава, так ніби він і всі, кого я ще знайду, також належать до моєї родини, всі Геллери і Геллери, всі Кржевіни і Штерни. Кожен Штерн здавався мені таємним родичем, в тому числі й ті, що на небі, бо *штерн* німецькою – зірка.

Багато років тому, будучи в Нью Йорку, я гортала „Yellow Pages“, старий телефонний довідник. Де брати і сестри мого дідуся? Де брати і сестри його батька, із зоряним іменем Штерн, які виїхали з Одеси в усіх напрямках? Що робили їхні нащадки: співали у Velvet Underground? Були власниками банку? Викладали в Масачусетському технологічному інституті, чи й досі працюють на взуттєвій фабриці? Хтось, врешті-решт, мусить працювати.

Багато Штернів-зірок було в тих «Жовтих Сторінках». Цілих вісім сторінок. Жовті зірки у телефонному довіднику. Задзвонити кожному і спитати? Що вони робили до 1917 року? Чи Ви й досі чекаєте на бідних родичів зі Сходу? Навіть через сто років? А що зі знаменитостями? Включити їх до мого списку, чи вони мене включають до свого?

Хто ж то мені розповідав, що один з наших Леві працював бухгалтером на фабриці гудзиків у Варшаві? Інший Леві виробляв джинси 501, найкращі, які я знала тоді, коли тільки починала пошуки. З певністю, він був не з наших, уявити собі не можу, щоб хтось із моїх родичів узагалі міг відчувати смак до прибутків чи принаймні мати поняття, як вибитися на якесь привілейоване становище. Чим далі я розмірковувала про фабрику гудзиків у Варшаві чи де інде, тим міцнішало моє переконання, що ніхто з тих, які залишилися в Польщі, не зміг би потрапити у цей список переможців.

Пригадався список порятованих з одного фільму, я перейшлася й ним, так ніби хтось із моїх міг бути в ньому, тобто виявитися порятованим, виринути десь з інтернету. Я читала ім'я за ім'ям, ніби в пошуках виграшних чисел лотереї, ніби могла там когось упізнати.

Жодного Леві, ані одного Кржевiна, зате я знайшла одного Іцхака Штерна, також бухгалтера, щоправда на фабриці у Кракові, не родич, бо мої Штерни були в Одесі, і якщо вони не виїхали звідти ще раніше, то робили революцію в підпіллі, але війною пізніше для них в Одесі вже не було рятівних акцій та списків. Чи все одно включити цих Штернів до мого списку, бо інших неможливо розшукати? Чи тоді це вже буде спроба крадіжки чужої долі?

Але ж існують, як відомо, ігри без переможців.

Гелло, я Джо, я працюю на фабриці гудзиків.

Недавно шеф проходив мимо і запитав, чи я зайнятий.
Я сказав: не.
І тоді він сказав:
Ну, тоді покрути гудзик правою рукою.
Гелло, я Джо...

Рецепт

Усвідомлення, що люди відходять, застало мене зне-нацька, лягло на мене тінню, накрило мене, як тазок, який колись Дон Кіхот насадив собі на голову замість шолома і в якому, століттями пізніше, моя сліпа бабуся варила сливове повидло. Потім цей тазок роками припадав порохами на буфеті в кухні.

Коли Ліда, мамина старша сестра, померла, я збагнула, що означає слово «історія». Моє пожадання знати визріло, я була готова зійтися в бою з вітряками спогадів – і тут вона померла. Я стояла, набравши повітря, готова питати, та так і застигла. Якби це був комікс, хмарка з моїх уст була б порожня. Історія – це коли раптом не стає людей, яких можна запитати, а залишаються самі джерела. У мене вже не було нікого, кого можна було запитати, хто ще пригадував ті часи. Мені залишилися: уривки спогадів, непевні записи і документи в далеких архівах. Замість своєчасно ставити питання, я захлиснулася словом «історія». Невже я стала дорослою тільки тому, що Ліда померла? Я відчула, що віддана історії напризволяще.

Єдине, що в мене є від тітки Ліди – рецепт квасу, цього бадьоркового напою. Цей перепис недавно стрибнув мені в руки зі стосу неспланих рахунків, так ніби в мене і перед Лідою були борги. Я застала тітку Лідію, Ліду, яку після війни вважали античною красунею Київського педагогічного інституту, Ліду з факультету дефектології, як у нас досі називали сурдопедагогіку, Ліду, яка спокійно і трохи недбало дивилась на нас з

фотографій того часу, я застала її вже істотою у фар-тусі, що човгала по кухні, роками нічого не говорила, все тільки подавала, страву за стравою, до кухні й назад, на тарілках із золотою облямівкою. Їжте! Вона була останньою з родини, хто вчив глухонімих дітей, вона знала таємницю, вона мала терпіння, вона мовчки готувала, і ось вона відійшла.

Довгий час я не розуміла, що означає оте ЄВР. КВАС зверху на папірці, я дивилася на це ЄВР, бо скорочення могло означати і ЄВРопейський, і ЄВРейський – невинна утопія російської мови і тітчине Urbi et orbi, так ніби Європа і євреї одного кореня, і в цьому рецепті, і в цьому скороченні містилась натхненна гіпотеза, що всі євреї, навіть ті, які вже не євреї, можуть зараховувати себе до останніх європейців, бо ж вони прочитали все, що творить Європу. Чи, може, тітка не хотіла писати повністю слово «єврейський», бо це неповне і скорочене написання все ще залишало іншу опцію прочитання, наприклад, що цей напій все ж не такий цілком єврейський, а лише умовно, трішки єврейський, попри часник.

Рецепт виявився зашифрованою поетичною вправою. Я ніколи не помічала в тітці нічого єврейського, в неї й справді не було нічого від цього, ось хіба що страви, які вона готувала і які я щойно після її смерті ідентифікувала як єврейські й зрозуміла, що якраз вона, яка не хотіла мати нічого спільного з усім цим болем від того, що, кажучи «єврей», одразу думаєш про ті могили, і яка за життя не могла бути єврейкою, що саме вона навчилася всього смаковитого й соковитого від своїх тоді ще єврейських дідусів-бабусь, перейнявши багато такого, чого вже навіть її мама не знала. І тепер фаршировану рибу, струдель і форшмак Ліда вважала частиною своєї української кухні.

Складники:

Велика в'язанка салату

Велика голівка часнику

Великий пучок кропу

(тут бракує одного рядочка)

Кип'ятиш воду і охолоджуєш до кімнатної температури.

Миєш салат, відрізаєш корінці і стебла, потім дрібно краєш і чистиш часник.

Це послання призначене мені. Бо хто пише рецепти у формі звертання, та ще й у ледь патетичному тоні?

Ти миєш кріп і січеш.

Потім *ти* виміщуєш усе і вкладаєш до трилітрового слоїка.

Чи оцим *ти* тітка Ліда зверталася до мене, чи до людей загалом?

Трилітровий слоїк бентежив мене ще більше. Бо між кухнею там, з її трилітровими слоїками для зберігання солінь, її марлею для проціджування росолу, її чавунними сковородами і кухнею тут пролягло ціле покоління предметів. Де в Берліні купиш марлі? А там у нас є маленькі ганчірочки й запрані рушники з марлі, мідні тазки й дерев'яні ложки для сливового повидла, які хтось колись придбав, а на запитання коли? — казали: по війні.

Вона все замовчала, і разом із нею зникли всі її струdlі, фаршировані риби, печиво з чорносливом, і те з медом, цитринами й горіхами, забрала вона і слово «цимес»,

так ніби все й справді мало залишитися в таємниці. Вона замовчувала все: і свою колишню вроду, і начитаність, вона замовчувала все на службі у свого чоловіка, героя війни, сім разів простреленого, красеня серед героїв, замовчувала свої болячки й клопоти, свої методи навчання, дедалі сильнішу глухоту, коли вона ходила в кухню і назад, замовчувала дні народження покійних, дні народження убитих, які вона десятиліттями святкувала, сама, замовчувала й інші дати, вона пам'ятала все і всіх, з ким її зводило життя, вона замовчувала війну і те, що було перед нею, і те, що було опісля, і всі потяги, і всі міста, сум за батьком, який пережив війну, але не повернувся до сім'ї, а мешкав пізніше в сусідньому будинку, роками, в одній із дев'ятиповерхівок нашого безликого радянського мікрорайону. Виросши, а потім й постарівшись, вона усе ще чекала, і одного разу замовкла, бо зрозуміла, що глухне, і таким чином вернулася до своїх глухонімих дітей, яким ціле життя викладала, і якби вона могла, замовчала б і свою смерть. Я ні про що її не питала, і тепер питаю себе, чому так цілковито з нею розминулася, з нею і її життям, так ніби з самого початку постановила погодитися з її глухонімотою, її роллю і її службою. Що ж я взагалі тоді робила, коли вона могла все це мені подарувати, наприклад, рецепт ЄВР. КВАСу, мені й усій Європі?

Перпетуум мобіле

Абстрактне мислення – не твій сильний бік, жартував дядько Віль, старший брат мого батька, коли я говорила про утруску. Під час своїх відвідин він, випробовуючи мене, підкидав мені щонайдотепніші задачки, про єгипетські трикутники, прообраз перпетуум мобіле, так ніби мені, якщо я знайду рішення, відкриються якісь основи. Але мені ніколи не вдавалося вирішити Вілеві задачки.

Сам він був продуктом радянського метемпсихозу, перетворення енергії між державою, душею і машиною, вічного руху моєї країни. Віль народився 1924 року, через вісім місяців після смерті Леніна, коли країна виражала свою скорботу в називанні підприємств, міст і сіл – Ленін живий, і його ім'я обертає турбіни електростанцій, хай ім'я твоє буде Ленін – і спалахнули жарівки. Тож мої дідусь з бабусею назвали свого первістка Віль, за першими літерами імені покійного Владіміра Ілліча Леніна, якого вважали дідусем усіх радянських дітей, бо в Леніна були онуки, навіть якщо не було дітей. Навіть п'ятдесят років потому ми були його внуками й казали «дідусь Ленін», бо в нас рухалося все, тільки не час.

Довкола все кишіло казковими істотами, як-от рабфак, облмортрест, комсомол, молокоопсоюз, тоді все скорочували й зливали, моссельпром, наркомпрос чи чека, найдовговічніша організація, яка пізніше перетворилася на ГПУ, НКВД, КГБ, ФСБ. Я знала Нінель, вона була паліндромом від Ленін, знала Рема, сина прибічників Троцького зі світової революції, Революции мировой, знала Роя: революция – октябрь – интернационал, навіть одну дуже милу Сталіну.

Можливо, вибір імені був пов'язаний і з тим, що мої дідусь з бабусею володіли їдишем, крізь ім'я Віль проблискувало слово Wille, воля, і справді, ніхто в нашій родині не був такий цілеспрямований, як Віль, він постійно вдосконалював свій ККД, навіть установи йому підігравали. Коли 1940 року він, тоді шістнадцятирічний, подав у Києві заяву на паспорт, йому видали документ, де у п'ятій графі було написано «росіянин», хоча батьки його були євреї, з відповідним записом у паспортах. Зі своєю русявою чуприною, блакитними очима, широкими плечима і вузькими стегнами Віль і справді нагадував хороброго Івана з казки. Внаслідок яких математичних операцій з двох євреїв вийшов один росіянин, і то не від народження, а від візиту до

паспортного столу, так і залишилося таємницею, але в результаті Віля, як ми його називали, став повнокровним росіянином, без єврейського доважку. Справжнє походження було дрібницею, неістотним додатком, про який краще не згадувати, до того ж, і не було нічого, про що можна було згадувати, було тільки майбутнє, адже світ великий, а наука нескінченна.

Молодший на вісім років Вілів брат, мій батько Мирон, носив видозмінене ім'я прадідуса Майра й слово «єврей» у паспорті. Оскільки для нього вже не існувало єврейства, Мирон теж став росіянином, громадянином нації читачів. На своє походження він озирався з повагою і роздумами, хоча й іноді з певним подивом, що йому з усім цим робити.

Весь Радянський Союз згуртувався проти сили тяжіння і мріяв про польоти, Віль збирався стати конструктором літаків, навіть його тіло було аеродинамічне, невеличке й достатньо рухливе, аби без зайвого опору тертя пересуватись життям. Віль міг би бути родом з гімну радянської авіації: *Ми народжені, аби втілити казку в життя, подолати простір і космос, розум дав нам крила, руки зі сталі, а замість серця — полум'яний двигун*. І моє серце билось швидше, коли я чула цей гімн, через п'ятдесят років після його написання, особливо ту рвучку мелодію, *все вище, і вище, і вище керуєм політ наших крил, і в кожному пропелері чутно спокій наших кордонів*.

У вісімнадцять років Віль, як і весь його клас, пішов на фронт, їх зодягли в однострої і кинули на передову, без найменшого уявлення про війну, тільки про героїзм. Щойно потрапивши на фронт у Моздоку на Кавказі, ці новобранці штурмували протитанкову траншею, що лежала під перехресним вогнем. Коли вони своїми тілами заповнили траншею, по них рушили танки. Віля ніколи не розповідав батькам, що саме відбувалося під Моздоком, єдиний, хто про це довідався, був його тоді одинадцятирічний брат Мирон, який назавжди зберіг це знання, можливо, замість нього.

Коли в траншеї шукали живих, знайшли Вілю. Він лежав на самому дні, причавлений і з простреленим пахом. Диво, що узагалі шукали, казав батько.

У Вілі були важкі контузії і травматична епілепсія, він провів місяці в лікарні. Свою родину він знайшов в Ашгабаді, за тисячі кілометрів від Кавказу. Він був інвалідом війни, але не дозволив хворобі себе зупинити, навпаки, перетворив хворобу на пальне і в свої дев'ятнадцять років очолив державний комітет спорту й фізкультури Туркменістану, став наймолодшим міністром Радянського Союзу.

Навчання переривав кількакратно, бо епілептичні напади спричиняли тижні виснаження. Треба було тримати йому язик, аби він ним не захлиснувся, батько постійно згадував цей язик, який йому доводилось тримати, і щоразу не міг повірити власним словам. Як після цієї протитанкової траншеї Віль взагалі ще міг вірити в Радянський Союз, спитала я батька, а батько сказав, хто сумнівався, той не вижив.

Зрештою Віль вивчав механіку й математику в Ленінграді, поміняв повітря на воду й став гідроакустиком. Йому доводилось вирішувати такі самі проблеми, як в авіації, ось тільки опір у воді більший. Віля вдосконалював підводні човни, так що вони все чули, а їх не було чутно, бо вони уникали будь-якого тертя, оберігаючи свої таємниці.

Він працював, працював і працював на свою радісну науку, на вивчення звукового поля і його інгерентних процесів, гідродинамічні проблеми турбулентних шумів і нестационарні завдання гідроакустики. Навіть гумор свій він поставив на службу діалектичного мислення, свого перпетуум мобіле. В ім'я нашого миру він працював на війну, сам, однак, волів говорити про рівновагу сил, так ніби й тут ішлося просто про механіку.

Так само, як і Віль, я теж народилася часточкою радянського обміну речовин, сто років після Леніна. Я святкувала дні народження разом із Леніним, тільки мінус сто. Я знала: це завжди допоможе мені віднай-

ти свої координати у світовій історії, проте сила молодості, рвучкої держави, подарована дядькові від народження, вже давно згасла. Впадаючи у відчай від його задачок про вічний двигун, я відчувала його чужість. Дядько знав, що я ніколи не вирішу його задачок. Якби рішення для вічного двигуна було знайдене, всі дистанції було б скасовано, так само як і питання про близькість, про тепло, про сумнів, може, навіть і про спорідненість, бо у Вілевих задачах усе людське вважалося втратами тертя, перешкодою для вічного руху таємних енергій, дядькової мрії. Можливо, Віля зовсім і не жартував, – абстрактне мислення не твоя сила! – передаючи мені замість себе поле досліджень втрат тертя.

Сусіди

Велику частину мого київського дитинства я провела в новому чотирнадцятиповерховому будинку на лівому березі Дніпра, в мікрорайоні, що виник після війни і, здавалось, не має минулого, а тільки суцільне чисте майбутнє. Але «ніхто не забутий, ніщо не забуто», як написала поетеса Ольга Берггольц про мільйон жертв блокади Ленінграда. Цей рядок жив у наших серцях, він заміняв пам'ять цілій країні, його неможливо було уникнути, бо він перетворився на пророцтво, з його очевидною правдою і прихованими брехнями, нас закликали нікого й нічого не забувати, аби ми забули, кого і що забуто. Так ми й бавилися на задніх подвір'ях, поряд із гумками й піонерболом, в безконечну гру *наші проти фашистів*, в таких собі козаків-розбійників, 35 років по війні.

Моя вулиця називалась вулиця Флоренції, на честь нашого прекрасного італійського міста-побратима, і нам, її мешканцям, пощастило, бо в нашій адресі заявляла про себе краса Італії, а також наша

Нетлінне дерево роду

Катя Петровська ввірвалася в німецьку літературу, мов метеор – раптово й непередбачувано. Коли в 2013 р. за прочитаний нею фрагмент її книги «Мабуть Естер» вона отримала престижну літературну премію Інгеборг Бахман, яка щороку присуджується у Клагенфурті, рідному місті видатної австрійської письменниці, то в німецькомовному культурному світі ця подія стала гучною сенсацією. По-перше, це був літературний дебют авторки, доти її ім'я було знане читачам здебільшого за абсурдно-фривольними колонками в німецькій пресі. По-друге, лауреаткою виявилася не автентична носійка німецької культури, а іммігрантка, людина, яка зростала й виховувалася в зовсім іншому політичному, ідеологічному, мовно-культурному середовищі. По-третє, нова зірка на німецькому літературному небосхилі виявилася родом з України, про яку більшість пересічних німців досі мають доволі туманне уявлення, й засвоїла німецьку мову вже в дорослому віці, завдяки незвичній біографічній констеляції. Уродженка Києва, де вона провела своє дитинство та юність, письменниця згодом навчалася в Тартуському університеті (там вона, до речі, слухала лекції визначного літературознавця Юрія Лотмана), захистила у Москві дисертацію про творчість пізнього російського символіста Владислава Ходасевича, вийшла заміж за німця й згодом переселилася до Німеччини, де виступала як колумністка тижневика «Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung» й есеїстка на радіостанціях «Deutsche Welle» та «Radio Liberty». Проте як рішення журі премії Інгеборг Бахман, що складається з відомих письменників і літературознавців, так і публічна атмосфера, в якій відбувається оцінка конкурсних творів (минулого року мені довелося побувати на кількох читаннях і відчутти змагальний дух цього літературного дійства) не залишають сумніву в тому, що в даному разі бралися до уваги не паралітературні чинники, а насамперед естетична якість запропонованого тексту. І тут Катя Петровська виявилася поза конкуренцією.

Жанрову природу цієї книги визначити непросто, тому що вона ламає всі усталені канони генологічних класифікацій. Її підзаголовок «Історії» буцімто відсилає нас до звичних наративних стратегій оповідної прози, а самі історії витворюють в сукупності щось на кшталт сімейної хроніки. При цьому згадуються такі знамениті сімейні саги західноєвропейської літератури, як «Будденброки» Томаса Манна, «Сага про Форсайтів» Джона Голуорсі чи «Сім'я Тібо» Роже Мартена дю Гара. Проте тут наявні й мемуарні складники (насамперед у відтворенні спогадів персонажів), численні історичні екскурси, елементи роману мандрів, у які відправляється авторка, щоб дослідити своє коріння, ба навіть риси інтелектуального детективу – в духовній напрузі пізнання, в спраглому шуканні слова, обертанні його різними гранями, випробуваннями на міцність – цей креативний, мовотворчий аспект у книзі надзвичайно важливий, він нерідко є прихованим рушієм презентованих тут історій, бо їхня стилістика – це стилістика мовного розмаїття, полівалентності мовного помежів'я, де звучання й семантичні конотації слова однієї мови провокують і породжують несподівані відлуння в іншій мові, демонструючи невичерпний потенціал мовних взаємодій та інтерференцій. У книзі «Мабуть Естер» Катя Петровська змушує знову зазеленіти широко розгалужене дерево своєї родини й змальовує цілу галерею її протагоністів упродовж майже двох століть. Наймовірно, як з перспективи висотного будинку на київській вулиці Флоренції (вже сама назва цієї вулиці геть виламується з радянських уявлень, за якими більшість вулиць носили імена революціонерів, полководців, партійних та державних діячів), де багато десятиліть мешкала й досі мешкає її рідня, поступово відкриваються інші горизонти, які були абсолютно недосяжними для свідомості радянської людини – Варшава і Відень, Краків і Париж, Каліш і Лодзь, Ліон і Нью Йорк. У всіх цих містах, так само як у Києві чи Одесі, вона знаходить далеких і близьких родичів – прадідусів і прабабусь, дядьків і тіток, двоюрідних і троюрідних братів і сестер. Це історія її єврейського роду, розкиданого, розвіяного по

світових просторах, роду, представники якого мали різні прізвища – Геллери (або Геллери), Леві, Кржевіни (або Кшевіни), Штерни, Петровські – яких, однак, еднають високі ідеали суспільного служіння, виражені передусім у традиційних професійних заняттях. Одним з найголовніших занять цієї родини було заснування сиротинців і навчання глухонімих дітей – свого роду сімейне покликання. Цій сфері її далекі родичі саможертвно віддавали себе впродовж століть, згодом вона була успадкована й ближчими кривними – аж до улюбленої бабусі Рози, яку авторка добре пам'ятає і життя якої пластично переповідає в книзі.

Щоб реконструювати цю родинну хроніку, Катя Петровська відправляється на пошуки слідів своїх рідних у різні європейські міста, особливо багато відкриттів чекає на неї в Польщі. Їй доводиться багато днів проводити в бібліотеках і архівах, виловлювати там буквально по крихтах осілі в анналах історії свідчення про місця їхнього проживання, сімейні зв'язки, професії, уподобання, побут і звички. В результаті цих пошуків перед нами постає персоніфікована історія розпорошеного по різних країнах сімейного клану з його дивовижними, смішними й трагічними сторінками, що сповнені пафосу й скепсису, гумору й іронії, викликаючи в нас захоплення й подивування.

Сімейні стосунки нерідко доволі заплутані. Перша презентація засновників та основних представників роду часом нагадує нам новозавітний родовід Ісуса (Авраам породив Ісака, Ісак породив Якова, Яків породив Юду...). До того ж ці імена можуть мати різну транскрипцію і, відповідно, по-різному вимовлятися, в залежності від того, в якій країні живуть фігуранти численних історій (Озіель чи Азіль, Азілій, Шимон чи Симон, Юда чи Юдас). У радянські часи замість цих біблійних імен з'являються відтак такі шедеври оруеллівської «новомови», як Гертруд (Герой труда) чи Віль (В.І.Ленін), які також зафіксовані в родинних анналах. Історії, розказані Катею Петровською, часом перегукуються з неймовірними історіями безкінечного роду Буендіа зі знаменитого роману колумбійського письменника Габрієля Гарсія Маркеса

«Сто років самотності», з тою, щоправда, відмінністю, що у Маркеса більшість його персонажів – це фіктивні фігури, в той час як Катя Петровська переповідає реальні історії реальних людей, вдаючись, однак, до схожих прийомів постмодерністського письма з його міфічно-притчовим характером, гіперболізацією, іронічним переосмисленням подій, фрагментарністю й мозаїчністю оповіді тощо. Чого варта тільки історія одного з далеких прадідів Шимона (Той що чує), який ще на початку 19 ст. заснував першу у Відні школу для глухонімих дітей і за власною метою в рекордно короткі терміни повертав їм мову, що сприймалося оточуючими як справжнє чудо; чи історія двоюрідного дядька Юди Штерна, («мішугенер» ван дер Люббе), який 5 березня 1932 р., біля самісінького Кремля, стріляв у німецького посла Фріца фон Твардовські й за вироком радянського суду був згодом страчений як терорист; або ж історія дідуса Василя – єдиного українця в родині, який пішов у 1941 р. на фронт, потрапив у полон, пережив концтабір Маутгаузен і повернувся до своєї дружини Рози тільки через 40 років (вона чекала на нього, як зазначає авторка, «довше від Пенелопи»); чи історія «квіткової» бабусі Маргарити, яка на початку 1920-х рр. мешкала в одному з харківських під'їздів разом з пізніше всесильним міністром закордонних справ Радянського Союзу В'ячеславом Молотовим, котрий свого часу дав їй рекомендацію для вступу в партію; чи історія дядька Віля, технічного генія, що прагнув винайти *perpetuum mobile*, вічний двигун, і в свої дев'ятнадцять років став головою комітету зі спорту Туркменістану, себто наймолодшим міністром Радянського Союзу.

Такі історії не забуваються, вони надовго осідають у нашій пам'яті. Як і низка інших історій, що маркують трагічний досвід расової дискримінації та нелюдських принижень в часи Голокосту. В них далекі родичі Руся і Юзек шурують зубною щіткою віденські тротуари, прабабуся Анна й двоюрідна тітка Льоля навіки зникають у Бабиному Яру, а інша прабабуся, «мабуть Естер» (заголовний персонаж книги майже анонімний, ніхто із роди-

ни не може з певністю сказати, як її, власне звали, поза- як для всіх вона була просто «бабуся»), яка через свою старечість і фізичну немічність не змогла піти з разом з іншими до Бабиного Яру, застрелена на вуличному перехресті німецьким патрулем «з недбалою рутинною, не перериваючи розмови».

Мусимо відверто визнати, що тема Бабиного Яру, яка тривалий час вважалася у нас абсолютно табуізованою, й досі не отримала ще належного висвітлення ні в науковій, ні в художній літературі. Відомий вірш російського поета Євгенія Євтушенка, опублікований на початку 1960-х років у московському тижневику «Литературная газета», знаменував початок хрущовської відлиги й вважався неабияким проривом тотальної радянської цензури. За короткий час цей вірш було перекладено багатьма мовами світу, його німецький переклад здійснив Пауль Целан. Видатний радянський композитор Дмитро Шостакович написав на його текст свою вокально-симфонічну поему «Бабин Яр», яка згодом стала першою частиною його Тринадцятої симфонії для соло, хору басів та оркестру. Згодом до цієї болючої теми звернувся інший російськомовний автор, уродженець Києва Анатолій Кузнецов, який у своєму романі «Бабин Яр» відтворив жахливу хроніку тих кривавих подій. Катя Петровська підхоплює цю естафету й присвячує трагедії Бабиного Яру один із вражаючих розділів своєї книги. Це дуже особисте втілення теми, знову ж таки, пропущене крізь призму родинної історії, а тому, можливо, ще пронизливіше, ще болючіше й невідворотніше.

Хоча сьогодні в Бабиному Яру й поблизу нього встановлено чимало пам'ятників, проте досі немає жодного інформаційного центру, де можна було б докладніше довідатися про це страшне місце, в якому тільки за два дні 29 і 30 вересня 1941 р було розстріляно близько 34 тис. євреїв. Однак розстріли відбувалися не тільки за етнічною ознакою. Упродовж 1941–43 рр. нацистські окупанти знищили у Бабиному Яру десятки тисяч цивільного населення, радянських військовополонених, членів ОУН (скажімо, тут було страчено українську поетесу Олену

Телігу). В цілому світі такі місця є осередками скорботи й пам'яті, тому тут повинен був би постати великий міжнародний меморіал, який би гідно увіковічив ці незліченні жертви, і книга Каті Петровської мала б зайняти в ньому своє належне місце.

Повертаючись до літературних достоїнств книги, необхідно відзначити передусім її новаторський характер. По суті, перед нами постає новий синтетичний жанр – документальний постмодерністський роман, зітканий з реальних родинних історій, однак просякнутий величезною кількістю історичних, політичних, культурних та літературних асоціацій і ремінісценцій. Фактура книги Каті Петровської поспіль інтертекстуальна, що засвідчують вже самі епіграфи до окремих розділів та підрозділів книги, запозичені з творів Данте Аліґ'єрі, Г. Гайне, Г. Тракля, Дж. Джойса, Ф. Кафки, О. Мандельштама, Е. Фріда тощо, а також численні згадки й відсилання читача до феноменів світової культури – біблійної та античної міфології, історії літератури, музики, архітектури. Оскільки письменниця постійно балансує на грані різних мов, якими послуговуються її далекі й близькі родичі, то нерідко виникають майже мимо-вільні семантичні паралелі, етимологічні шаради, словесні збіги (скажімо, при зіставленні таких слів, як гімнастика й гімн, німці й німі тощо), які підсилюються мовними конфронтаціями й іронічними підтекстами. «Справжнім героєм моєї книги є німецька мова – зізнається письменниця, – яку я почала вивчати вже дорослою. Завдяки зміні мови я втікаю від ідентичності, яку мені нав'язує російська мова. Німецькою я вже не маю наперед безумовної рації, я не промовляю тут ні в ролі переможця, ні в ролі жертви (до чого мене так чи інакше спонукає моя східноєвропейсько-єврейська історія.) Виникає своєрідний стереоефект. Будучи історично виправданою, я можу звернутися до питання, де ми знаходимось як люди – незалежно від того, хто був нашим дідусем».

Незважаючи на нараційну домінанту історій, розгорнутих у книзі Каті Петровської, більшість із них позбавлена лі-

нійної хронологічної послідовності завершених фабул – в них авторка радше вдається до асоціативного монтажу. Вона тче текстуру своєї книги вільно й невимушено, сказати б, з граціозною легкістю, вплітаючи туди миттєві ремінісценції, що спалахують по ходу оповіді, не переймаючись тим, що вони дроблять тяглість тексту. Ця безумовна ознака постмодерного письма свідчить про те, що письменниця, віддаючи належну шану літературній традиції, все ж воліє абстрагуватися від її нав'язливих оповідних шаблонів. Неодмінній позиції всевідаючого автора, що притаманна реалістичній манері, вона протиставляє принцип довірливого спілкування з читачем, якого вона спонукає до співучасті у пошуках загублених витоків своєї ідентичності. В цьому сенсі особливо важливий розділ про Польщу, який дає відчуття європейську географію родини з усіма її неймовірними розгалуженнями, специфічним історичним досвідом та питомою ментальністю, породженою життям в оточенні багатьох мов і культур, які нерідко ставали для її представників близькими чи навіть рідними.

Книга Каті Петровської має ознаки сімейного роману, проте крізь образи представників великої єврейської родини, розпорошеної у багатьох країнах Європи, тут просвічують події епохального значення – революція і війна, гетто й концтабори, політичні й расові переслідування. Неймовірних історій, розказаних тут, могло б вистачити на створення грандіозної сучасної епопеї. Однак замість масштабної історичної панорами Катя Петровська пропонує нам інтимну мозаїку доль своїх близьких, які стали героями й заручниками часу. Від їхніх незвичних, карколомних життєвих кульбітів забуває подих.

Незважаючи на поспіль трагічний характер розказаних Катєю Петровською історій, епілог її книги («Перехрестя») має символічно-елегійне забарвлення. Оповідачка (авторське Я) знову повертається до рідного Києва, блукає до болю знайомими вулицями й на одному перехресті випадково опиняється поряд зі старомодною пані, одягнутою у все біле, яка сприймає її як свою давню знайому (хоча оповідачка бачить її вперше) й зауважує, що

надто часто зустрічає її тут. Дещо приголомшена такою фразою, оповідачка не встигає відповісти, як дивна пані безслідно зникає, мовби розчиняється у повітрі. Чи не втілює ця загадкова постать саму пам'ять, пильну й недремну Мнемозину, вічну хранительку спогадів, з яких, власне, й зіткано цю розмаїту оповідь?

Реставрувавши своєю книгою історію чисельного, багатофігурного роду, Катя Петровська споруджує йому неглітний пам'ятник. Однак ця книга важлива для нас ще й тим, що вона заповнює зяючу прогалину в літературному осягненні проблеми ідентичності, генетичної пам'яті, яка сьогодні є надзвичайно важливою для всіх народів, що пережили асиміляторський тиск радянської системи. Катя Петровська бачить цю проблему зсередини, вона не відділяє себе від тих, кого було позбавлено відчуття самототожності, на прикладі своєї родини вона показує механізм, за допомогою якого досягався цей ефект забуття і беспам'ятства, тому ця книга не тільки про її єврейську родину, але й про всіх нас. Скільки разів наші долі перепліталися й схрещувалися – як переплітаються вони, зрештою, і в історії цієї родини, – і такі приклади спорідненості важать на вічних терезах історії набагато більше, ніж випадки взаємної ворожнечі, нерідко спричиненої зовнішніми факторами й зашкарубленими ідеологічними штампами.

Написавши свою книгу німецькою мовою, Катя Петровська немовби отримує більшу свободу думки (бо чужа мова змінює оптику бачення наболілих проблем, в ній пишеться важче, але дихається вільніше). Дистанціювавшись від невідвортної логіки ідеологічного мислення, яка могла б бути привнесена російською мовою, що ввібрала її в себе за роки безроздільного диктату пропагандистських гасел – але тут її врятувала потужна літературна стихія, насамперед животворчий струмінь російської поезії, – авторка не тільки виходить за межі усталених, обтяжених негативним досвідом трафаретних уявлень, але й досягає більшої об'єктивності історичного судження.

Петро Рихло

Зміст

Хвала гуглу	7
<i>Розділ 1</i>	
<i>Показова історія</i>	13
Родинне дерево	15
Від'ємні числа	17
Каталог	20
Рецепт	24
Перпетуум мобіле	27
Сусіди	31
В музеї	35
<i>Розділ 2</i>	
<i>Роза й німі</i>	37
Шимон, Той Що Чує	39
Політ	43
Брама	44
Нитка Аріадни	47
Остання мама	54
Могендовід	57
Лозоходство	60
Потяг	61
Фейсбук 1940	64
<i>Розділ 3</i>	
<i>Моя прекрасна Польща</i>	67
Польща	69
Озіелевий азиль	71
Ulica Ciepła	76
Два міста	79
Family Heritage	80
Ebay now	82

Проба	83
Ніка	84
Не той будинок	85
Козира	87
Life Records	89
Related through Adam	92
Каліш	97
Втрачені літери	101

Розділ 4

<i>У світі неорганізованої матерії</i>	104
Обшук	107
Ван дер Люббе	108
Дамоклів меч	110
Манія величі	111
В архіві	112
Голоси	115
Таємна служба Гете	117
Мешугенер	118
Процес	120
Три автомобілі	124
Випадковість	125
Маріїні сльози	127
Фартух	128
Інстинкт самозбереження	131
Забудь Герострата	132
Медуза Горгона	133
Карл проти Юди	135
Роза вітрів	135

Розділ 5

<i>Бабин Яр</i>	137
Прогулянка	139
Рива, Рита, Маргарита	147
Анна і Льоля	149
Арнольд в сорочці	154
Мабуть Естер	157

<i>Розділ 6</i>	
<i>Дідусь</i>	169
Мовчання дідуся	171
Обідня перерва у Маутгаузені	174
Сад	176
П'ятничні листи	180
Перли	182
У дідуся	185
Молочний Шлях	187
Російський цвинтар	189
Ганс	191
Поїздка до Маутгаузена	195
Сизиф	200
Марш смерті чужих родичів	203
Кінець імперії	208
 Перехрестя	 211
 <i>Подяки</i>	 214
<i>Перелік ілюстрацій</i>	215
 Петро Рихло. <i>Нетлінне дерево роду</i>	 217